

Izvorni znanstveni rad
UDK: 811.163.42'255:27.234:
003.349.1:003.349

Mateo Žagar

**ŠTO SU JOVAN MALEŠEVAC I MATIJA
POPOVIĆ RADILI, A ŠTO URADILI, S JEZIKOM
PROTESTANTSKIH TISKANIH IZDANJA
(URACH, 1562/3.)?
METODOLOŠKE PRETPOSTAVKE, MOGUĆNOSTI I
OGRANIČENJA FILOLOŠKOGA PRISTUPA**

U radu se polazi od jednog od ključnih pitanja naše filologije kada se raspravlja o jeziku hrvatskih protestantskih uraških izdanja, koliko su pozvani pravoslavni svećenici Maleševac i Popović pripomogli njegovu oblikovanju. Iako se slutilo da se u tom odgovoru nalazi i otkrivanje stupnja otvorenosti hrvatske čakavštine (kojom su se, znalo se, otisnula glagoljska izdanja) prema štokavskome istoku, u tradicionalnoj se literaturi malo učinilo u tom smislu. Mi smo se pak usmjerili na konkretnu usporedbu glagoljskih i ćirilskih izdanja koja su se objavljivala upravo kroz 5 ili 6 mjeseci boravka ovih svećenika u Urachu (rujan 1561. – veljača 1562.), na intervencije u *Katekizmu* i *Tabli za dicu* (1561), objavljene u oba pisma, te donekle u kasnije otisnutom *Novom testamentu*, također na oba slavenska pisma (1562, 1563). Zaključili smo da je udio crkvenoslavizama daleko manji nego što se isticalo, te da se intervencije pravoslavnih svećenika svode ponajviše na grafijsko i karakteristično grafematsko oblikovanje određenih učestalih riječi iz pravoslavnih knjiga (npr. *angel*, *evangelie*, *amin*), te na zamjenjivanje pokojeg leksema koji se učinio razumljivijim štokavskom prostoru zaleđa, u Bosni, pa i u Srbiji – odakle su svećenici dolazili. Usput je iznesen i niz drugih, manjih spoznaja o razlikama među istim otisnutim knjigama pisanim na dva pisma.

Ključne riječi: biblijski tekstovi, hrvatska protestantska izdanja, Jovan Maleševac, Matija Popović, Urach, 16. st.

Uređivanje jezika hrvatskih protestantskih izdanja u sva tri pisma (glagoljici, ćirilici, latinici) podrazumijevalo je veliku dinamiku, u svakom se izdanju provodila barem blaga revizija predložka, što se najbolje vidi na biblijskim tekstovima koji se višekratno i u različitim uraškim izdanjima pojavljuju. Osim svojevrsnih očekivanih blagih izmjena u nastojanju za što boljim rješenjima postojala je i trajna institucionalna briga koja je trebala organizirano uklanjati nedostatke. Jedan od najvećih pothvata u tom smislu bio je Trubarov poziv dvojici „uskoka“, pravoslavnih svećenika, Matiji Popoviću iz Srbije i Jovanu/Ivanu Maleševcu „iz Bosne“, da pripomognu u odabiru što boljih rješenja u tekstovima namijenjenima

„sve do Konstantinopola“. U radu ćemo njihovo nedovoljno poznato pa i kontroverzno djelovanje smjestiti u kontekst cjelokupne brige pokroviteljâ tiskare o jeziku najstarijih uraških izdanja, i to s obzirom na suvremene dosege istraživanja jezika biblijskih tekstova. Ovaj tekst, s velikom zahvalom na pozivom mi ukazanoj časti, posvećujem dragom prijatelju i profesoru Dušku Marinkoviću s kojim sam rado, često i na beskrajnu mi korist raspravljao (serbo-)kroatističke teme. Njegov pristup literaturi na predavanjima davnih, a nedavnih, 80-ih godina prošlog stoljeća, uvjerljiv s utemeljenjem u imponantnom znanju, za najraznolikije interpretacije iznimno otvoren, a bez ikakva nametanja profesorskog autoriteta, obilježio je profesionalni put mnogih filologa moje generacije.

Smjernice prevoditeljskoga djelovanja unutar uraškoga projekta

U okviru velikoga tiskarskog projekta u Urachu kraj sveučilišnoga grada Tübingena sredinom XVI. stoljeća (1561–1564) zacrtavao se jezik najvišega funkcionalnog registra, namijenjen široku krugu korisnika, sve od Istre pa do Carigrada, prostoru kojim se tada, baš kao i danas, govorilo kajkavskim, čakavskim i ponajviše štokavskim (zapadnim i istočnim) narječjem. Na ostale idiome istočnoga južnoslavenskoga juga nije se izrijekom obaziralo ni u kojem programskom tekstu (najčešće predgovorima tibingeškim i uraškim izdanjima), ali kroz navode zemalja kojima su knjige namijenjene (a navode se, uz ostale, i Srbija i Bugarska) podrazumijevalo se da bi takav jezik bio razumljiv cijelom tom širinom. Poznato je da je broj ondje objavljenih naslova iznosio čak 28, i to na trima pismima (glagoljici, ćirilici i latinici), te da je sveukupna naklada iznosila više od 26.000 primjeraka (od kojih je do danas sačuvano njih otprilike 250). Iako nisu svi naslovi bili Biblija niti na Bibliji osnovani priručnici (npr. *Katekizmi* i *Postile*), bez ikakve je sumnje da je njezin prijevod bio u žarištu pozornosti hrvatskih glagoljaša, ponajviše iz Istre i Bele krajine, prije svega Stipana Konzula i Antona Dalmatina, ali i drugih prevoditelja–glagoljaša koji su se oko njih okupljali. Premda ovaj veliki pokušaj ni u povijesti kroatistike, pa ni serbokroatistike, nije u pregledima zauzeo više prostora, pa čak i bez obzira na to što je riječ zapravo o prvom cjelovitom prijevodu Biblije na hrvatski jezik (otisnut je, glagoljicom i ćirilicom, samo *Novi testament*, od *Staroga* je objavljeno, i to latinicom, tek starozavjetno *Vsih prorokov stumačenje*; premda Biblija nije objavljena u potpunosti, po tipu izdanja i namjere ono jest – „cjelovito“). Transliteracija *Novoga testamenta* u latinicu objavljena je tek pred koju godinu (I. dio 2013., II. dio 2015.), a time su i omogućena daljnja, intenzivnija istraživanja književnojezične koncepcije i svih gramatičkih razina

ondje fiksirane čakavštine (sjeverne i/ili južne), uza svu svijest o utjecaju slovenskoga jezika (iz predložaka s kojih se prevodilo) odnosno kajkavštine, te štokavskoga dominantno u ikavskoj inačici.¹ Da bismo procjenjivali jezičnu koncepciju sveukupnoga uraškoga projekta i da bismo razumjeli raspon straha od pogrešaka, osim na središnje djelo – *Novi testament* (prvi dio otisnut je 12. siječnja 1562., a drugi tek 1563.) pozornost treba usmjeriti i na jezik prethodno otisnutih uraških izdanja, ponajprije *Table za dicu*, otisnute ćirilicom i glagoljicom 1561. i *Katekizma*, objavljenoga uz glagoljičko (u ožujku 1561.) i ćiriličko izdanje (iza 25. listopada 1561.), kasnije i latinicom (1564.).² Posebna se skrb otpočeta vodila o kvaliteti ćiriličkih prijevoda, upravo zbog višestruko razvijane svijesti, pogotovo prvih godina velikoga projekatskog entuzijazma, o široku prostoru Osmanskoga Carstva na Balkanu gdje se očekivalo prodirati svojim novim tiskanim knjigama i širiti Evanđelje u novoj formi, sukladno jezičnim načelima novoga doba (ispravnosti i razumljivosti teksta). Ćirilička su izdanja uvijek bila tiskana nakon glagoljskih i zapravo iskazivala njihovu korigiranu inačicu.

Kao što je dobro poznato, suradnja Trubara sa Stipanom Konzulom, odbjeglih istarskim glagoljašem, otpočela je još potkraj 1557. godine, dvije godine nakon inicijativa koje je u istom smjeru poduzimao Petar Pavao Vergerije (1555), i iste godine kada je otisnut prvi dio Trubarova slovenskog prijevoda Biblije u Tübingenu. Nakon što je Trubar bio odustao od oblikovanja jedinstvenog biblijskog prijevoda za sve južne Slavene i primio se sam prevođenja na slovenski jezik, uslijedio je očekivan nastavak velikoga „južnoslavenskoga projekta“. Gotov Trubarov slovenski prijevod bio je dakako Konzulu i suradnicima na raspolaganju (uz to što su se, kako pišu u predgovoru glagoljskom *Novom testamentu* služili i latinskim, talijanskim i njemačkim prijevodima, Matak 2013: 50), no nema nikakve sumnje da do znatnijeg oslanjanja na slovenski prijevod i nije moralo dolaziti s obzirom na vjerojatnu dostupnost hrvatskih (čakavskih, zacijelo i štokavskih)

---

¹ O utjecaju štokavskoga može se govoriti na dvije razine: s obzirom na utjecaj predložaka – latiničkih ili ćiriličkih, koji su nastankom vezani za čakavsko odnosno zapadnoštokavsko područje, odnosno s obzirom na utjecaj jezika pozvanih korektora koji su pristizali iz istočnoštokavskih predjela u nastojanju da se jezik približi širokom i nadolazećem krugu štokavski govorećega stanovništva.

² *Tabla za dicu* objavljena je kao faksimil triput. U prvom izdanju izišao je samo faksimil glagoljske *Table*, i to bez transliteracije u latinicu (Rupel 1959). U dva slučaja glagoljska je *Tabla* izišla usporedo s faksimilnim izdanjem ćirilske, te s pridruženom transliteracijom glagoljičkih stranica, kao i s popisom razlika koje se nalaze u ćiriličkom izdanju (Damjanović 1986, 2007). Katekizme imamo objavljene samo faksimilom, i to glagoljsko (Jembrih 1994) i latiničko izdanje (Jembrih 1991).

biblijskih priručnika (npr. lekcionara), a moguće i cjelovitijih biblijskih dijelova.³ Iako se na zacijelo napamet im poznate hrvatske crkvenoslavenske prijevode nisu smjeli izravno oslanjati (pa i sami navode kako su, nasuprot „nerazumnom jeziku“ hrvatskih glagoljskih knjiga, rabili „priproste, navadne razumne, obćene, vsagdanje, sadašnega vrêmena besede“, Matak 2013: 51–52), oni su im mogli poslužiti posredno, barem kao potpora u razumijevanju slovenskoga predloška i inih.⁴ Godine 1560. zasigurno je Stipan Konzul dovršio glagoljski prijevod barem prvog dijela *Novog testamenta* (dalje NT). Taj je prijevod, poslan na uvid caru Maksimilijanu II. u Beč, ispisan bio kurzivnom glagoljicom, i danas dostupan u Austrijskom državnom arhivu u Beču, a fotografije deset stranica objavio je Alojz Jembrih s latiničkom transliteracijom, iz Iv. 9 i Dj. 1 (2007: 83–103; 2016: 86–105). Još je 28. kolovoza 1559. taj tekst odobrilo povjerenstvo glagoljaša-protestanata u Metliki, u današnjoj Beloj krajini (nakon što su neki glagoljaši i na putu, u Ljubljani, unijeli neke korekcije), na čemu je upravo sumnjičavi Trubar inzistirao.⁵ Ta inačica teksta, doduše, nije već morala biti cjelovit prijevod *Novoga testamenta*, pa ni njegova prvog dijela otisnutoga 12. siječnja 1562., godinu prije drugoga dijela (1563). S izlivenim slovima za glagoljski tisak (po uzoru na „onu staru Hr'vacku štampu u Brvijalih i Misalih“, kako stoji u Dalmatinovu i Konzulovu predgovoru, Matak 2013: 52) Konzul je krenuo iz Nürnberga prvo za Tübingen (gdje je trebala isprva biti, uz već postojeću latiničku, i glagoljska tiskara) 20. kolovoza 1560., čime je zapravo sve bilo spremno za tisak glagoljskoga NT. Ipak, prošlo je još gotovo godinu i pol dok se nije u Urachu otisnuo

---

³ Koliko god suvremeni filolozi raspravljali o mogućnosti da je postojala cjelovita glagoljska Biblija kao oslonac u oblikovanju novoga, čakavskoga teksta, Dalmatin i Konzul u svom predgovoru glagoljskom NT izrijekom tvrde da nema „takove cêle Bible, ni staroga ni Novoga testamenta, va ovom' našem' slovênskîm' ili Hr'vačkom' jaziku (...) listo nêke izdirke, tere kusi iz Bibleje vazeti, va popovske Brvialê od Molitav, i u Misalê križem', i zmêšano postavleni“ (Matak 2013: 48).

⁴ Da se nije moglo očekivati znatno oslanjanje na glagoljske i ćirilске knjige, stoji već kod Trubara u predgovoru slovenskoga *Novoga testamenta*, otisnutog 1557: „Te njihove knjige, brevijari i misali, bili su prije mnogo godina tako slabo prevedeni da čak ni njihovi propovjednici u nedjeljnim i inim čitanjima Evandjelja mnoge riječi ne razumiju.“ (Vrečko 2011: 43)

⁵ U današnjoj Beloj krajini (s Metlikom kao središtem), koja je sredinom 16. stoljeća pripadala vlasti hrvatskoga bana, protestantski pokret je već bio uznapredovao. Njegov uzlet se događao gotovo usporedo s naseljavanjem novoga – uskočkoga stanovništva, uglavnom štokavaca, ali vrlo heterogenog sastava – od Senja i Like, preko Bosne i Hercegovine, do Srbije. Mnogi su se istarski glagoljaši nakon povlačenja iz Katoličke crkve ovamo povukli i oblikovali snažnu zajednicu koja je imala visok ugled u cijeloj tadašnjoj Sloveniji, a posredno i u središtima moći ove crkvene organizacije. Najugledniji među njima bio je svakako Grgur Vlahović, koji je i stao na čelo povjerenstva za prosudbu kvalitete uraških prijevoda na hrvatski jezik.

prvi dio NT. To je vrijeme zasigurno bilo ispunjeno dovršenjem cjelovitoga teksta NT i postupnim uvrštavanjem ispravaka.

Ćirilička izdanja u fokusu: poziv popovima Jovanu Maleševcu i Matiji Popoviću

Zamisao da se protestantska izdanja tiskaju i na ćirilici od početka je bila ključni dio nastojanja ovoga projekta. Dakle s obzirom na širok prostor kojemu su se željeli obraćati, sve dok je takav entuzijazam opstajao (koliko nam se god danas, s obzirom na političke odnose onoga doba, čini nerealan), ćirilska su izdanja osobito bila zanimljiva, posebice je trebalo voditi računa da njihov jezik i pismo ispunjavaju zadane funkcije: da budu u skladu s očekivanom normom kulturnoga knjiškog izraza (kako u jeziku tako i u pismu), te da budu razumljivi, što znači primjereno usklađeni s jezikom naroda kojima se obraćaju. Premda jezična složenost južnoslavenskoga prostora nije bila dovoljno dobro poznata, pogotovo što se više pozornost usmjeruje prema istoku Balkana, vladala je predodžba o razlikama između naprimjer čakavskih i kajkavskih krajeva na zapadu i bliže ili dalje unutrašnjosti. Odatle strah koji iskazuje Trubar u jednom pismu ljubljanskom crkvenom odboru (kojemu pripada i Matija Klombner, iznimni pozadinski organizator čitava projekta) od 19. ožujka 1561. pišući kako nema povjerenja ni u kvalitetu prijevoda ni u primijenjenu ortografiju tekstova koje su priređivali Stipan Konzul i Anton Dalmatin (koji je u ovaj projekt, ponajprije kao znalac ćirilice, uključen u Ljubljani još u kolovozu 1559. godine dok su glagoljske knjige nošene u Metliku na kontrolu). Neobično oštro piše kako Konzul „i nije Hrvat“, vjerojatno po svojoj bliskosti s talijanskom kulturom, a Dalmatin – kako prevodi s njemačkoga Bučar – „ne može ni da čestito pročita što jednom napiše i prevede“. To je i bio razlog zašto je nastavio s prijedlogom da mu pronađu „kakvoga pravog Bosanca ili Uskoka, koji bi znao pravilno hrvatski govoriti i ćirilicom pisati, iako ne zna latinski niti talijanski“ (vlastiti prijevod; usp. Elze 1897: 104–110, Bučar 1910: 101, Fancev 1916: 149, Jembrih 2016: 41). Takva namjera bila je posve u skladu s onom koju je Trubar isticao još pri samom idejnom začetku velikoga projekta izdavanja glagoljskih i ćirilskih knjiga, u predgovoru slovenskom prijevodu *Novog testameta* (Tübingen, 1557), gdje iznoseći svoj program piše kako se „hrvatski jezik piše dvama pismima, po cijeloj Bosni i Dalmaciji, a njime se služe i brojni Turci (...), pa i u Konstantinopolu na dvoru turskoga cara“, te kako je prije nego što se svega latio, a pošto ga je na ovaj posao potaknuo Petar Pavao Vergerije, postavio uvjet da dobije za uređivanje slovenskoga prijevoda – dva kranjska

ili donjoštajerska duhovnika, te za hrvatski – „dva Hrvata koji znaju dalmatinski i bosanski, te dobro pisati hrvatski i ćirilicom“ (Vrečko 2011: 21, 25; 43, 46).

Pozivom dakle crkvenom odboru u Ljubljani da mu pronađu kao oslonce autentične poznavatelje jezika i pisma s terena, samo je djelovao u duhu svojih starih nakana, nezadovoljan glavnim nositeljima hrvatskoga projekta, Konzulom i Dalmatinom. Povijesni izvori, osobito sačuvana korespondencija, skromno opisuju kako su za posao provjere stanja u ranim ćiriličkim izdanjima i popravak zatečenih pogrešaka, pronađeni upravo Jovan Maleševac te Matija Popović, prvi „iz Bosne“, a drugi odnekle iz Srbije. Oni su se, nakon što je potrajalo dok nisu pronađeni kao najbolji kandidati, u rujnu 1561. okupili u Ljubljani i krenuli u pratnji put Uracha.⁶ U pismu Maksimilijanu II. od 27. listopada 1561., uoči samog tiskanja ćiriličkog izdanja *Katekizma*, piše Trubar kako su u Urach stigla dva uskočka duhovnika grčke vjere, kako bi pomogli u korekturi *Katekizma*, a i u poslu oko skorašnjeg izdavanja *Novoga testamenta* (Elze 1897: 140–145). O tome tko su bili ovi svećenici osim ovih podataka malo što još znamo. Ilarion Ruvarac raspravlja o jednome Jovanu Maleševcu iz Hercegovine i Crne Gore, i na temelju nekoliko pismovnih zapisa s njegovim imenom zaključuje kako je riječ o istoj osobi, prepisivaču knjiga u Trebinju (1524–1546), zatim i u Crnoj Gori odnosno u Pljevljima, koji je dospio do Metlike u Beloj krajini, gdje je već u to doba bilo pristiglo uskočko, štokavsko i pravoslavno stanovništvo. Odrednicu „iz Bosne“, koja stoji u spomenutom Trubarovu pismu Maksimilijanu II., treba dakle shvatiti uvjetno (jer riječ je o istočnoj Hercegovini, u čvrstim komunikacijama s crnogorskim manastirima), pa i zato što bi se bez dodatnih tumačenja moglo očekivati da se radi o krugu bosanske pismenosti, što ovdje zasigurno nije slučaj. U prilog pak potvrdi da je riječ ipak o bosanskom podrijetlu Maleševca moglo bi govoriti i postojanje triju sela Maleševci, jedno kraj Livna, a drugo pokraj Zvornika, „a

---

⁶ Da je potreba za autoritetom u jezičnim i grafijskim pitanjima za ćirilička izdanja bila vrlo velika, govori i ozbiljnost u namjeri njegova pronalaska. Ungnad, osoba odgovorna za djelatnost uraške tiskare pred carem Maksimilijanom II., svjestan je da je teško pronaći osobu koja bi bila dobro upućena u ćirilski tisak. U dokumentaciji stoji kako se pomišljalo i na stanovitoga, vrlo učena Srbina „kanonika Demetrija“, koji je bio šest godina „tajnik i levit carigradskoga patrijarha i tajnik vlaščkoga vojvode Aleksandra“, dakle pravoslavnoga svećenika koji se priklonio reformaciji. Angažman u hrvatskoj tiskari zbog drugih je, prominentnijih obveza – nakon nešto promišljanja – naposljetku odbio. Pregovaranje je trajalo barem od srpnja 1561. pa sve do siječnja 1562. (veći dio usporedo s angažmanom Maleševca i Popovića u Urachu), kada konačno stiže vijest da se s Demetrijem ne može računati (Bučar 1910: 84–86). S obzirom na raskorak između kompetencija pravoslavnog svećenika i novih potreba za jezičnim uređivanjem knjiga utemeljenih u čakavštini pretpostavljamo da rezultat njegova angažmana ne bi bio bitno drugačiji od onoga koji su polučili Maleševac i Popović.

najstarije bit će još dalje na jugu“ (Ruvarac 1903: 466–467). Iako nije moguće dokazati da je riječ o jednoj osobi, činjenica je – ističe Vatroslav Jagić neposredno iza spomenute Ruvarčeve rasprave – da je poznato kako uskoci u Belu krajinu nisu u prvoj polovici XVI. stoljeća (preciznije, nakon 1530.) dolazili samo iz Bosne, nego i bitno južnije – iz Hercegovine i iz Srbije, dakle s prostora istočne štokavštine (Lisac 2003: 164–165). Za njihov je govor ustvrđeno još u XIX. stoljeću da je bio „najradikalnije jekavštine“ (*Ibidem*: 466, prema Lopašić 1880: 655). Danas dobro znamo da su koncem srednjojezičnoga razdoblja hrvatske jezične povijesti (Lukežić 2012: 12), uslijed velikih migracija stanovništva prema zapadu, koncem XV. st. i u prvoj polovici XVI. st., govornicima čije narječje danas zovemo „istočnohercegovačko-krajiškim (ijekavskim novoštokavskim)“ bila naseljena već mnoga hrvatska područja uz granicu s Turskom, gdje se donedavno prostirala čakavština, zapadna štokavština i kajkavština, pa tako i Žumberak i Bela krajina (Lisac 2003: 98).

U sačuvanom pismu Grgura Vlahovića iz Metlike najpoznatijem ljubljanskom podupiratelju uraškoga projekta Matiji Klombneru još od 17. svibnja 1561. (nešto manje od dva mjeseca nakon Trubarova zaziva da mu se pošalje kakav upućeni u ćirilicu Bosanac ili Uskok) stoji podatak da u Veneciji postoji jedna osoba koja dobro zna pisati ćirilicom i zna izrađivati njezina slova, te kako bi po nju trebao poći upravo „gospodin Ivan“ (zacijelo Maleševac). Prema svemu sudeći, ovdje bi se radilo upravo o drugom uskočkom svećeniku – Matiji Popoviću, koji će potkraj godine zajedno s Maleševcem i krenuti iz Ljubljane put Uracha (Kostrenčić 1874: 30–31, pismo br. 16). U jednom pak kasnijem pismu Vlahovića iz Metlike Stipanu Konzulu u Urach iz 1563. (koje je sačuvano, kako piše Kostrenčić, samo kao skica) stoji da su uskočki svećenici predlagali da se donese, vjerojatno u Metliku, jedna ćirilička tiskara „iz Turske“, pretpostavljamo iz Goražda ili Mileševa, gdje su postojale ćiriličke tiskare (Kostrenčić 1874: 210, Bučar 1910: 102). Iz ovoga bi se moglo iščitati kako ni njihova uloga u motiviranju projekta protestantskog ćiriličkog tiska nije bila zanemariva, čak i neovisno o zasvjedočenoj procjeni njihove uloge u priređivanju knjiga u Urachu.⁷

Maleševac i Popović okupili su se dakle u Ljubljani, gdje su boravili tje-dan dana, te zajedno s Trubarom i dva pomoćnika (uz četiri konja i jednoga magarca), uz to i s jednim mladim Turčinom koji je trebao u Urachu izučiti tiskarski zanat, 3. rujna 1561. krenuli preko Innsbrucka i Kemptena (gdje su

---

⁷ Bučar navodi i kako je Maleševac savjetovao Vlahovića da se štampaju ćirilske protestantske knjige u Mlecima ili u Metlici, ako bi se slova iz Uracha tamo dopremila. U navedenoj izvornoj literaturi (Schnurrer 1799: 100) nismo te navode pronašli (Bučar 1910: 102).

proboravili dva dana) prema Urachu. Ondje su stigli 20. rujna 1561. godine. Nakon što su u Urachu proveli oko pet mjeseci i bavili se korekturom u mjeri koja nam je zapravo nepoznata i tek podložna rekonstruiranju, vratili su se odakle su i došli, primivši dogovorenu plaću. Prije nego što su krenuli na put Ivan (Hans) Ungnad von Weissenwolf/Weissenhof (1493-1564), veliki pokrovitelj ovog projekta, pozvao ih je još jednom, kako piše Trubar u predgovoru glagoljskoga NT, te ih u prisutnosti Trubara tražio da potvrde je li hrvatski prijevod *Novog testameta*, *Katekizma* i drugih knjiga dobar i razgovijetan, što su oni i svečano posvjedočili (Matak 2013: 25; Bučar 1910: 105).⁸ Kako god bilo, nakon povratka u Ljubljanu u veljači ili ožujku 1562. (18. ožujka 1562. piše Klombner pokrovitelju cijelog tiskarskog projekta Ivanu Ungnadu da su već stigli, i to u pratnji Jurja Cvečića, koji im je bio prevoditelj jer nisu znali njemački jezik; usp. Elze 1897: 165) o njima nemamo važnijih vijesti, osim da je jednom prilikom Popovića, i to zbog vjerskog prijepora (možda pod optužbom da se opredijelio za protestantizam), nasmrtno pretukao jedan drugi uskočki svećenik (u Trubarovu pismu Ungnadu od 8. svibnja 1563.), a i da je Maleševac, i to 1564. godine, bio teško ozlijeđen (Elze 1897: 241, 402). U izvorima stoje i zanimljivi podaci kojima se možda htjela i omalovažiti njihova uloga: navodi se naprimjer kako je Popović u Kemptenu popio jedne noći dvadeset mjera vina, jedne druge noći njih jedanaest. S druge strane, Trubar u pismu kranjskim staležima od 10. veljače 1562. piše kako su u pogledu jela bili pravi asketi, kako nisu jeli što i drugi, nego samo ribu, te da se za njih morala „udesiti osobita kuhinja“ (Elze 1897: 165, Bučar 1910: 104).

Od kraja 1560. i tokom cijele 1561. godine tekle su u Urachu pripreme za tiskanje prvog dijela glagoljskoga *Novog testameta*, (koji će se napokon otisnuti 12. siječnja 1562), a odštampane su tada glagoljička i ćirilička *Tabla za dicu* te glagoljički *Katekizam*, sva izdanja u nakladi od po 2000 primjeraka (Bučar-Fancev 1938). Konzul se ovamo konačno i preselio 1561., a sam Trubar boravi u ovom gradu kao župnik (kako se potpisuje u predgovoru glagoljičkoga NT) od siječnja do lipnja 1561., te od kraja rujna iste godine do kraja svibnja 1562. U ožujku 1561. stigao je konačno i Dalmatin, s osnovnom namjerom da sudjeluje u organiziranju tiskanja ćiriličkih knjiga (Bučar 1910: 94, Jembrih 2016: 15).

⁸ S obzirom na to da je neobično da bi ćirilički prijevod NT bio već dorađen, više od godinu dana prije njegova tiskanja (4. svibnja 1563.), ova nas Bučarova rečenica (gdje se poziva na: Schnurrer 1799: 93) može zbuniti. Pretpostavljamo da bi se moglo raditi tek o dovršenom dijelu cjelokupnog prijevoda koji se kroz još više od godinu dana mogao dorađivati.

Usporedbom ranih izdanja do procjene intervencija Maleševca i Popovića

S obzirom na to da je svrha ovoga rada prije svega u sagledavanju mogućnosti utjecaja Maleševca i Popovića na jezik protestantskih izdanja (prije svega ćirilčkih), donekle i na grafiju ćirilčkih izdanja uraške tiskare, pozornost usmjeravamo prema onima na čiji su jezični postav ova dvojica, s obzirom na vremenske okvire svoga djelovanja i vrijeme izlaska iz tiska konkretnih naslova, mogla izravno utjecati. Između kraja rujna 1561. godine i veljače 1562. u Urachu su izišle iz tiska ćirilčka *Tabla za dicu* i ćirilčki *Katekizam* (nakon 25. listopada 1561.), a završna dva-tri mjeseca mogla su se iskoristiti za dotjerivanje ćirilčkoga *Novog testamenta* (iako otisnutoga tek 4. svibnja 1563.) – koji se u izvorima, kako smo vidjeli, najčešće i ističe kao najvažniji cilj angažmana. Posredno je njihovo djelovanje trebalo ostaviti traga i na prve sljedeće otisnute ćirilčke naslove – *Razumne nauke* (Trubarova posveta datirana je 1. ožujka 1562.), *Artikule* (posveta od 20. listopada 1562.) i *Postilu* (predgovor je datiran 10. siječnja 1563.).⁹ Zbog svega toga odlučili smo svoju pozornost prije svega usmjeriti na ćirilčke *Katekizam* i *Tablu za dicu*, njihov odnos prema glagoljskim usporednim izdanjima, te naposljetku usporediti tipologiju intervencija u tamošnjim izdanjima s onima u *Novom testamentu*, *Artikulima* i *Postili*.¹⁰

---

⁹ U pismu od 6. listopada 1913. Franjo Fancev piše Vatroslavu Jagiću u tom smislu vrlo važnu tvrdnju, koju bi svakako trebalo provjeriti uvidom u stanje u *Razumnim naucima*: „S radnjom o jeziku protestantskih pisaca došao sam nekako ka koncu, još dan dva i imat ću već sve čisto. Malo nespretnošću ali najviše nejedinstvom jezika u ranim izdanjima toliko sam se mučio, da sam po nekoliko puta htio sve baciti. Jezik je uglavnom čakavski ikavski govor Istre i Hrv. Primorja, ali je dosta jak i utjecaj crkvenog jezika. Samo gdjejoja osobina pokazuje i na utjecaj drugih govora, a osobito u jeziku 'Razumnih nauka' ima pojava, kojih u drugim nema nikako“ (prema Jembrih 2002: 69).

¹⁰ Istraživači na projektu „Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća“, u okviru Hrvatske zaklade za znanost (2015-2019), Blanka Ceković, Vera Blažević Krezić, Ivana Eterović, Tanja Kuštović i Mateo Žagar (voditelj projekta) usporedili su biblijska čitanja iz svih triju *Postila* s glagoljskim i ćirilskim izdanjem *Novoga testamenta*, usporedili razlike između obaju izdanja, glagoljskoga i ćirilčkoga *Novog testamenta* te *Artikula* i *Postile*. Rad na temelju usporedbene analize višepriisotnoga biblijskoga korpusa priređuju za međunarodnu konferenciju „Hrvatski prijevodi Biblije“, u organizaciji Odjela za kulturu Hrvatskoga filološkoga društva i Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta u Zagrebu (Zagreb, 26–28. rujna 2018.). Osim toga, u okviru istoga projekta sastavljen je i iscrpan popis razlika između glagoljskoga i ćirilčkoga NT koji se također namjerava objaviti. I ovaj je rad sastavljen unutar djelatnosti navedenoga Zakladinog projekta.

Razlike u jeziku između glagoljskoga i ćirilskoga *Katekizma* vrlo su malene, a sastojale bi se – kako pišu Bučar i Fancev – prije svega u većoj zastupljenosti crkvenoslavizama u ćirilskome izdanju, pa bi se upravo u tome mogao tražiti trag intervencije te dvojice pozvanih svećenika koji su trebali potvrditi razumljivost odnosno prihvatljivost teksta štokavskome stanovništvu koje je dotad iskustva imalo samo s crkvenoslavenskim knjigama (1938: 61). S obzirom na to da je teško bilo očekivati fleksibilnost pravoslavnog svećenstva prema narodnom jeziku bogoslužnih knjiga, vjerojatnijim se činilo da su svoje kompetencije iskoristili za približavanje biblijskoga leksika pravoslavnome puku koji ga je mogao poznavati upravo preko crkvenoslavenskih knjiga. Pored toga, još se svrhovitijom mogla činiti kontrola ortografskoga postava uraških ćirilskih knjiga (s obzirom prije svega na srpsku ćirilčku tiskarsku tradiciju), čija su slova zapravo nastajala – kako se ponekad zaboravlja – prema knjigama Francyska Skaryne.¹¹ Istom, paušalni zaključak o većem udjelu crkvenoslavizama, koje bi još – u duhu suvremenih filoloških standarda – trebalo popisati, bio je oslonac i za procjenu „učinkovitosti“ Popovića i Maleševca u pripremi ćirilčkoga izdanja *Katekizma*. Iako su se te tvrdnje u literaturi uvriježile (zacijelo i zbog kontekstualne očekivanosti), odlučili smo u samom korpusu provjeriti stanje.¹²

Od tiskanja glagoljskoga izdanja, zacijelo u ožujku 1561. (Trubarov je nje-mački predgovor datiran 1. ožujka) pa do tiskanja ćirilčkoga izdanja (nakon 25. listopada), prošlo je više od pola godine, dovoljno da se unesu brojni korekturni ispravci. Ćirilčko izdanje, naime, sadržava puno manje tipografskih omašaka, jer je strah od pogrešaka takva tipa bio velik. U obje inačice predgovora *Katekizmu* Trubar jasno izražava da se ćirilčka slova tada u Urachu tek očekuju, odnosno da priređivanje ćirilčkoga izdanja *Katekizma* predstoji (Vrečko 2011: 360, 369).¹³ Iako

---

¹¹ U hrvatskoj filološkoj tradiciji zaboravilo se da su ćirilčka slova naši uraški priređivači preuzeli iz praškog izdanja Biblije bjeloruskog priređivača i tiskara Francyska Skaryne (1517). Jasno prepoznavanje veze između slova uraških izdanja i Skarynine Biblije našli smo u paleografiji Petra Đorđića (1971 /1987/: 193). U svakom slučaju, i da bismo mogli procijeniti, mogućnost i konkretni doprinos Maleševca i Popovića, tek bi potanko trebalo provesti usporedbu između grafijskih rješenja uraških izdanja i Skaryninih, kao i mletačkih tiskanih ćirilčkih knjiga, hrvatskih i srpskih, koje su našim priređivačima i korektorima bile dostupne.

¹² Fancevljevu tvrdnju o većoj zastupljenosti crkvenoslavizama u ćirilčkim izdanjima nego u glagoljčikima, ponovila je i Gordana Čupković, misleći na konzervativnija grafijska rješenja i neka morfološka obilježja, ali i na udio „frazu, leksema i sintagmi“ (2010b: 9, 29).

¹³ O razlozima zašto su postojala dva predgovora, o „probnom Katekizmu“ u kojem je stajala prva verzija predgovora usp. Jembrih 2016: 33–36. Naziv „Mali katekizam“ (*Katehismus – Edna malahna knjiga...*), kako i stoji u izvorniku iz kojega je prevedeno: *Der Catechismus mit kurtzen außlegungen...*, u literaturi se, čini se, brka s „pokusnim Katekizmom“ u kojemu

će skora budućnost postupno dovesti do smanjivanja naklada ćirilčkih uraških izdanja, pa i konačnog odustajanja od ćirilice u korist usporednih latiničkih izdanja, još se tada jasno oblikovala svijest da bi upravo ćirilčke knjige trebale odigrati najveću ulogu u širenju kristijanizacije, time i pismenosti, Balkanom.¹⁴ U glagoljskom izdanju tekst je nešto zbijeniji pa stane na 56 folija (točno na sedam araka), a ćirilčki zahtijeva 59 folija.¹⁵

S obzirom na to da su Popović i Maleševac u Urach došli upravo u jeku pripreme ćirilčkog izdanja *Katekizma* i da su zacijelo zatekli već „ranu inačicu“ prijeloma knjige koju je zasigurno postavio Anton Dalmatin (koji je u svrhu rada na ćirilčkim izdanjima, kako smo već napomenuli, i bio pozvan u Urach), lako su se mogli uključiti u korigiranje *Katekizama*, ali i ćirilčke *Table za dicu*, čije je tiskanje bilo zasigurno blizu tiskanju ćirilčkoga *Katekizma*.¹⁶ Kao što smo vidje-

---

je stajao taj zamijenjeni predgovor. Sva su izdanja uraških katekizama zapravo „edna malahna knjiga“.

¹⁴ Da će se uskoro pojaviti ćirilčka inačica *Katekizma*, odnosno da će se započeti i tiskanje ćirilčkih knjiga u Urachu, piše barun Ungnad kralju Maksimilijanu u pismu od 12. travnja 1561. šaljući mu glagoljski *Katekizam* s molbom da ga uputi na jezičnu provjeru „stručnjacima hrvatskoga jezika“ (Bučar-Fancev 1938: 59–60). Raspoložemo također podatkom da su se ćirilska slova dala rezati tek nakon 8. lipnja 1561. (Bučar 1910: 82).

¹⁵ U *Bibliografiji* stoji podatak da se ćirilčki *Katekizam* sastoji od 54 „nenumirirana lista“ (Bučar-Fancev 1938: 56, 61).

¹⁶ Na ćirilčkoj *Tabli za dicu* (azbukvariju s osnovnim molitvama, svojevrsnom „bukvaru“), otisnutoj također 1561. godine, ne stoji datum izdavanja, no sudeći prema poznatom kontekstu, očekivali bismo da je otisnuta prije *Katekizma*. No, njezin sadržaj, koji osim azbukve u više veličina, silabarija i tumačenja izgovora svakog pojedinog slova, donosi i ulomke iz *Katekizma*, govori o međusobnoj bliskosti ovih dvaju izdanja, posredno i o vremenu tiskanja. Usporedimo li neke tekstne cjeline (za ovu priliku zagledali smo u prvu Božju zapovijed i Očenaš), uvidjet ćemo da se veća bliskost u odabiru i tvorbi riječi prepoznaje između ćirilčke *Table za dicu* i glagoljskoga *Katekizma*, nego ćirilskoga (što bi moglo upućivati da je ona prethodila *Katekizmu*). S druge strane, ima i nekih inovacija u ćirilčkoj *Tabli*, u odnosu na oba *Katekizma* (npr. riječ „veleljuban“ u odnosu na „ljubav“ u glagoljičkom *Katekizmu* ili „ljubeznik“ u ćirilčkome; „ki“ – „iže“), što bi moglo upućivati i na nešto kasnije tiskanje. Kako god bilo, vrlo je vjerojatno da je ćirilčka *Tabla za dicu* otisnuta vrlo blizu, prije ili poslije ćirilčkoga *Katekizma* (nakon 25. listopada 1561.). Ono što je ipak sigurno i što proizlazi iz predočenih dvojbi jest činjenica da je svako izdavanje tekstova, pa i onih očekivano istoga sadržaja, podrazumijevalo izmjene, svojevrsan kreativni odnos priređivača ili korektora. Razlike između ćirilčke i glagoljičke *Table* pogotovo nisu neobične, jer je trebalo uložiti dosta vremena od tiskanja glagoljskoga izdanja (nešto prije ili nedugo nakon izdavanja glagoljskoga *Katekizma* 1. ožujka 1561) da bi se ćirilčko izdanje pažljivo pripremilo. Na temelju provedene usporedbe, i bez obzira na mogućnost koju je dopuštalo vrijeme boravka u Urachu, ne možemo prepoznati ni u ćirilčkoj *Tabli* posebne intervencije popova Maleševca i Popovića, koje bi dakle baš oni mogli provesti (kao poznavatelji crkvenoslavenske terminologije i

li, stigli su onamo 20. rujna iz Ljubljane, a konačno je ćirilčki *Katekizam* izdan iza 25. listopada 1561. godine. Ostali su ondje doduše još neko vrijeme, i mogli sudjelovati u jednom od ćirilčkih izdanja koja su tiskana kroz 1562. godinu (*Artikuli, Razumni nauci*).¹⁷

Ćirilčki *Katekizam* (1561) u središtu pozornosti

Kako bismo provjerili tvrdnju Bučara i Fanceva da je „ćirilski Katekizam sasvim jednak glagolskome, te je jezik nešto okretan prema staroslovenskome“ (1938: 61), popisali smo leksičke, gramatičke i prepoznatljive grafematske (fonološke) razlike između oba izdanja. Zamjena riječi mogla je govoriti ili o potrebi da se leksik približi sredini kojoj su namijenjena ćirilčka izdanja, čiji se fond u Dalmaciji i Bosni, dubrovačkom kraju i Srbiji ipak u ponečemu razlikovao od onoga razumljivoga Hrvatima koji su bili stacionirani na krajnjem zapadu fokusiranoga prostora, ili je pak – ako bi crkvenoslavizmi bili uključivani – motiv mogao biti (i) kulturološki, kako bi se sačuvala čvršća veza s (bliskom) tradicijom, a ne bi se (zbog očekivanosti i razumljivosti tih riječi) iznevjerilo osnovno načelo jezičnog odabira u protestantskim izdanjima uopće. Popisujući razlike po jezičnim razinama, razvrstali smo ih u nekoliko kategorija (ne računajući slagarske pogreške), pa se tako može sagledati i relevantnost različitosti leksičkog variranja prema ostalim tipovima intervencija:¹⁸

štokavci južnoga/istočnoga profila), a ne netko drugi (*rabotne – službene, ljubav – veleljuban, v taščinu – zaman, iskr 'nega – bližnjega, člên – artikul*). U tom malenom korpusu koji obradismo tek se jedna intervencija takvom pokazuje (staroslavensko „ize“ umjesto uobičajenoga čakavskoga „ki“ u oba *Katekizma*), no vrlo je moguće da je i ona zapravo relikv iz glagoljaških crkvenoslavenskih predložaka.

¹⁷ Konzul je u svom odgovoru Trubaru iz studenoga 1561. tvrdio da su obojica svećenika iskoristivi prije svega „za pisanje i korekturu, ako se još bolje izvježbaju“, ali pomirljivo kaže da su „dobri i poradi jezika, jer su pravi i čisti Hrvati“. Također piše da je prije njihova dolaska naštao glagoljski i ćirilski *Abečedarij* i *Katekizam*, no to se ne slaže sa zasvjedočenim vremenom tiskanja ćirilskega *Katekizma* jer je Trubarov predgovor datiran s 25. listopada 1561. (Elze 1897: 152–157). Iz drugih pak izvora očigledno je da Konzul i Dalmatin nisu s njima nalazili zajednički jezik (Jembrih 2016: 50).

¹⁸ S lijeve se strane nalaze oblici iz glagoljičkoga *Katekizma*, a zdesna iz ćirilčkoga, redom kako su pronalazeni u tekstu. Obradeno je cjelovito izdanje, dakle svih 56 odnosno 59 folija. Popis smo sastavili po načelu reprezentativnosti, što znači da nismo navodili sve primjere iz svih kategorija, osobito ne one koji se ponavljaju. Iscrpnno smo popisali samo razlike iz prve – (a) kategorije.

(a) potpuno razlikovanje leksičkih oblika i razlike u tvorbi:

prudni – koristni, službene – rabotne, ljubav – ljubeznik, naroda – roda, tuji – gost, govori – reci, bližnjega – iskrnjega (na drugome mjestu obrnuto: iskarnjega – bližnjega), da – poda, otpustite – prašćate, otpušćeni – prosti, dijake – dijake ili dicu, vazmemo – podhitimo, izdamo – potvorimo, mudro – nastoino, pribaviti – prilastiti, kolina – roda, z kastigom ili bičem – s bičem, stvoritela – tvorca, postole – obuću, fjistvinu – piću, pogibeli – pogubi, pogublen – osujen, pokoran – poslušan, doide – priti ima, uskaršenie – skrišenie, skrozi – kroz, shranil – ohranil, dobrotlivo – dobrostivo, život ili žitak – život, molitva – prošnja, kuća – hiža, čast – dika, gledati – pozriti, ne zapelaju – ne čine zabluditi, v zadnom – v poslednjem, rojenja – porojenja, isplavati – ispluti, cič koe – toga radi, ciloga sarca – čistoga sārca, naklonjen – priklonjen, izaiti – izlisti, udvigni – podvigni, konsencia ili zaznanje – zaznaje, odpušćenje – prošćenje, koi (koih, koim) – ki (kih, kim), blagoslov – molitvu, amen – amin (u nizu potvrda, uz češće amen u oba izdanja), kako – kakono, družinu – čeljad, koristan – tih, zdražbu – svadu, napuhne – nadme, obitelj – čeljad, podobu – podobu i priliku, po zapovidah – po zakonih, z vlastnom razumom – z vlašćim razumom, i – ter(e), zapelati – zabluditi, predragi – mili, brimno – pečalno, uzdarže – obd'rže, ali – ar, kralj – car, pravadnostan – pravedan, skupa – kupno, privede – izvede, kaštiga – muči, sivu glavu – sēdu glavu, cića – radi (najčešće se provodi zamjena, ali ponekad i u ćiriličkom primjerku nalazimo primjer cića), smilil – smiloval, zvēsti – uvēsti, pravi – stupi k njemu govoreći, zavidost – nenavidost, zapovid – zapovid že, skrozi moći – s pomoću, turska vera – poganska vera i vsaka druga kriva vera.¹⁹

(b) gramatičke razlike (morfološke/sintaktičke):

onim – onih, dosta tisuća – dosta tisuć, ne bude veroval – ne bude verovati, ta će biti pogublen – osujen bude, v nebesih – na nebesih, ili stada – ni stada, to je stanovito istina – to je stanovita istina, pod njim živem – pod njim živući, ali – ar;²⁰ po pravo – kroz pravu, njega sini – njega sinove, sagrišujemo – sagrišamo, v nebo – v nebesa, po ufanju – kroz ufanje, na božjim mestu – na božjem mēsti,

---

¹⁹ Najčešće je riječ o zamjenama iz istoga semantičkoga registra, kako bi riječ bila razumljivija na širokom terenu. Ima i primjera kada se želi utočniti značenje, a i primjera kada se želi postići korektnost u ćiriličkom izdanju izbjegavajući navoditi tursku vjeru kao pogansku kao u posljednjem navodu.

²⁰ Ovdje su u odnos postavljena oba oblika pod pretpostavkom da drugi ne izražava suprotnost kao prvi nego uzročnost (usp. Akademijin *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. I, Zagreb 1881: 98, 108).

*pred očimi božjimi – pred očima božjima, ne zapelaju – ne čine zabluditi, bude veroyal – bude verovati, pravi – stupi k njemu govoreći.*²¹

(c) razlike u refleksima jata:

delo : dêlo, dnêh – dneħ, svêdočastva – svidočastva, sedi – sidi, zapovedal – zapovidal, po vsim svitu – po vsem svitu, besede – beside, mane – manê, tebe – tebê, obêtuje – obituje (obêtuju – obituju), od marie devê – od marije devi, poslidnji – poslednji, skrešiti – skrêšiti, razumiti – razumêti, beside – besêde, večnom – vêčnom, v sarcih – v sarceħ, pogibeli – pogibili, zapovidu – zapovedu, rič – reč, kadì – kadê, zapovidu – zapovedu, k sebi – k sebe, besida – beseda (beside – besêde), rêči – riči, grihi – grêhi, tilo – têlo, v sebe – v sebê, dilo – dêlo, ovde – ovdi.

(d) ostale grafematičke razlike:²²

nauki – nauci, mane – mene, (is)tomačenjem – (is)tumačenjem, kredi – kradi, parvi – pervi (svrhu – sverhu), parva – p' rva (martve – m' rtve, karšćen – k' ršćen, karvi – k' rv, sarcem – s' rcem...), vrsti – versti, božjiga – božjega, starije – stareje, anjel – angel, evanĵelie – evangelie,²³ svi – vsi (svaki – vsaki, svih – svih, sve – vse, vsim – svim, svakomu – svakomu, svakoi – svakoi, vsu – svu),²⁴ škole

---

²¹ Iako je prisutnost starijih oblika očigledna (npr. dvojine, tragova u-deklinacije), previše je smjelo reći da je ćirilčko izdanje u jezičnom smislu arhaičnije, prije da je riječ o povremenoj zastupljenosti starijih oblika, koji se dijelom mogu vezati s poznatom uporabom u crkvenoslavenskim tekstovima. Uvijek treba biti oprezan pri razgraničavanju procjene stupnja u genetskom razvoju jezika, od rezultata eventualnoga (svjesnoga) uključivanja starijih osobina iz dostupnih predložaka, uvjetovanog sociolingvističkim razlozima ili pukom raspoloživosti. U svakom slučaju teško je vjerovati da bi Maleševac i Popović išli namjerno arhaizirati ionako razumljiv tekst (pogotovo kad nije riječ o crkvenoslavizmima), a vjerojatnijom se čini pretpostavka o različitom utjecaju predložaka koji su bili na raspolaganju.

²² Ovdje su prisutne razlike po mnogim razinama, različito uvjetovanima, pa bi se u opsežnijoj inačici ovoga rada mogle i dalje klasificirati: gramatičkim (grafematskim, fonematskim: *poncijom/poncijem...*), kontaktnojezičnim, *škole/škule, Izaija/Ezaija...*), dijalektološkim (*vs-/sv-, počalo/počelo, kerstjanin/karstjanin, ĵidenje/jedenje, škole/škule, oće/hoće...*). Osim znakovitih razlika ima na ovoj razini i primjera trivijalnih pogrešaka, više u glagoljičkom izdanju, ali i u ćirilčkom. Koliko su priređivači ćirilčkog izdanja imali zadatak da ispravljaju pogreške zatečene u glagoljskom izdanju, dobro se vidi na jednom primjeru hiperkorekcije: umjesto pravilnoga *ishaja* u glagoljskom izdanju ćirilčki je priređivač postavio kontrakciju *va ISHA* (str. 110–113).

²³ U ćirilčkom izdanju pronaći ćemo, uz gotovo redovite oblike *evangelie* i čakavske oblike *evanĵelie*, dok za obrnute slučajeve nema primjera. To svakako govori o odlučnom uključivanju crkvenoslavenskih inačica, čemu vjerojatno možemo zahvaliti Maleševcu i Popoviću.

²⁴ Gledano u cjelini, čakavski oblici u tekstu prevladavaju, i to po slobodnijoj procjeni više nego dvostruko, u odnosu prema inovativnim oblicima *s(a)v-* koji se prepoznaju kao jedni od

– škole, imai – imei, apostolsku – apustolsku, v isha, u isha, isukarstu – ishu (ali i obrnuto: isusovo – isukarstovo), mislenje – mišljenje, k tomu – h tomu, mane (D) – mani, od vsakoga – ota vsakoga, očine – otčine, uskaršenie – skrišenie, uzderžati – uzd'ržati, meju – mei, pričastiti – pričestiti, zlaminjem – zlamenjem, k jidenju – k jedenju, fijte – jejte (jistī – jesti, jidenja – jedenja), sarcu svoim – s'rcu svojem, u počalu – u počelu, kerstjanin – karstjanin, v milosti – u milosti, poljubil – poljubio, oče – hoće, alešandrinskoga – aleksandrinskoga, cić – cića, nedlžnost – nedulžnost, Izaija – Ezaija, istina – isθina (zato – zaθo, ćutimo – ćuθimo...),²⁵ molstir – monastir.²⁶

Iako je korpus bio razmjerno opsežan, ni svi predočeni pokazatelji razlika nisu dovoljni da bismo mogli izvlačiti kategorične zaključke o tome na kojoj ideji, ili na kojim idejama, počiva unošenje inovacija u ćirilčki primjerak. Očekivali bismo da se promjene unose, ili kako bi se tekst približio publici kojoj je namijenjeno ćirilčko izdanje *Katekizma*, uključujući riječi i oblike bliskije štokavskom i južnočakavskom arealu (sukladno prostoru gdje se koristila ćirilica), ili da unoseće promjene trebaju odraziti bliskiji kulturološki sloj (što bi značilo uključivanje staroslavenskoga, o kojima je – kako smo vidjeli – bio pisao Bučar). Dok je vrlo teško tvrditi što je u svim navedenim primjerima „štokavskije“ (i zato što kao filologija ne raspoložemo ni rječnicima hrvatskih srednjovjekovnih ni ranonovovjekovnih tekstova, a ni iscrpnim povijesnodijskim radovima),

---

osnovnih razlikovnih štokavskih osobina u usporedbenoj slavistici (Ivšić 1970: 227). Zamjene pak u tekstu obostrane su i otprilike istoga broja, što znači da je u prvim izdanjima zapravo postojala posvemašnja tolerancija prema toj raznolikosti, koja naposljetku i nije mogla utjecati na razumljivost i prijemčivost teksta. Od 1563., kako smo vidjeli u tadašnjim izdanjima, ovaj se oblik znatno češće zamjenjivao s čakavskim *v(a)s* (Žagar 2018).

²⁵ U ćirilčkom primjerku povremeno se kroz tekst umjesto slova *t* uvrštava grčko slovo *θ* (koje stoji u ćirilčkoj staroslavenskoj azbuci), mahom na sporadičnim mjestima (do 5-6 puta na jednoj stranici). U latinicu se češće prenosi kao „th“, no ovdje smo se ipak odlučili za dosljedniji princip transliteracije („znak za znak“). Riječ je o slovu koje bez ikakve sumnje sugerira konzervativnu orijentaciju priređivača slovnoga postava, svojevrstno prijanjanje uz crkvenoslavensku praksu. Moguće je, doduše, da je riječ i o preuzimanju prakse iz izdanja F. Skaryne, ali je moguće i da su tu promjenu – brinući se o grafiji – unosili i Popović i Maleševac. I ove nas pojavnosti upućuju na nužnost provedbe grafijske usporedbene analize (kao filoloških fenomena prvoga reda) sa Skaryninim izdanjima kako bismo mogli procijeniti pozadinske odnose koji su pratili nastanak uraških izdanja.

²⁶ Ova je razina razlika osobito značajna u sklopu motrenja štokavskoga udjela u ćirilčkome tekstu koji je dakle već prisutan u *Katekizmu* (usp. i oblike *s/a/v-* u odnosu na čak. *v/a/s-...*). U ćirilčkome NT pronaći ćemo još podosta sličnih primjera. Elementi štokavskoga očigledno su prisutni u uraškim izdanjima od samoga početka, i prije objavljivanja prvog dijela glagoljskoga NT, gdje su i prepoznani (Žagar 2018).

s procjenom crkvenoslavenskoga sloja nešto je jednostavnije (zbog korpusa rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije koji nam je na raspolaganju u Staroslavenskom institutu, zbog dostupnosti stanja u srpskim crkvenoslavenskim knjigama). U navedenom popisu leksičkih razlika teško je razaznati na što su Bučar i Fancev mislili kad su jezik označili „nešto okretnim prema staroslavenskome“. Kao takvu jedino bismo s velikim stupnjem pouzdanosti mogli naznačiti inovacije: *amin* (u nizu primjera, pored *amen*), oblike *angel* i *evangelie* (nasuprot čakavskim oblicima *anjel* i *evanĵelie* u glagoljskim izdanjima), te uključivanje čestice *že* (tipičnoga crkvenoslavizma) u ćiriličkom izdanju u jednom primjeru.²⁷ U znatnom dijelu primjera očigledno je u ćiriličkom izdanju odustajanje od latinskih riječi (*dijak*, *kaštiga*, *konsencia*) i prihvaćanje alternativa koje su se uz te riječi navodile i u glagoljičkom dijelu (*dica*, *bič*, *zaznanje*). Unatoč malenu broju primjera čini se da se približavanje kontinentalnom prostoru (zaleđu), gdje latinizmi i romanizmi nisu bili prošireni, po tomu može prepoznati. Riječi koje bi mogle biti bliže štokavskom prostoru nego parnjak u glagoljskome izdanju mogle bi naprimjer biti: *zabluditi* (namjesto *zapelati*), *pečalno* (*brimno*), *cić* (*radi*), *kralj* (*car*)... Odnos „starije – pomlađeno“ mogao bi doći u obzir također tek u nekoliko primjera: glag. *dosta tisuća* – ćir. *dosta tisuć* (s time da bi upravo prvi, u glagoljskome tekstu, bio „štokavskiji“, a drugi čakavski ili staroslavenski), *ne bude veroval* – *ne bude verovati* (opet je drugi primjer bliži staroslavenskome), *pred očimi božjimi* – *pred očima božjima* (dvojina je zastupljenija u ćiriličkom tekstu, ili kao odraz staroslavenskoga ili kao znak štokavskoga sloja).

Na planu statusa jata i njegovih odraza u popisu razlika po njihovoj uporabi očigledno je da je učestalost jata u ćiriličkom *Katekizmu* znatno veća: od 31 razlikujućeg para koje smo sagledali po uporabi jata i njegovih refleksa u njih čak 13 u ćiriličkom izdanju stoji *jat* prema *e* ili *i* u glagoljičkom izdanju. U pet navedenih potvrda stoji obrnuto: u glagoljičkome *jat*, a u ćiriličkome *e* (1) ili *i* (4). Omjeri promjena jatovih refleksa *e* i *i* u promotrenom dijelu korpusa ne govore u prilog tendenciji da broj ikavizama u ćiriličkom izdanju bude veći: ekavskih refleksa u ćiriličkom izdanju naspram ikavskima u glagoljskome ima osam podvrda, a obrnuto – ikavskih u ćiriličkom naspram ekavskima u glagoljičkome tek pet.²⁸ Ovakav tip promjena mogli su unositi samo oni redaktori koji su bili vezani za

²⁷ Zanimljivo je da u ćiriličkom *Katekizmu* zatječemo i nekoliko oblika *evanĵelie*, koji zacijelo omaškom nisu promijenjeni u *evangelie*.

²⁸ U literaturi se često navodi i Fancevljeva zabluda kako su za „veći broj ikavizama“ u ćiriličkim izdanjima zaslužni upravo Maleševac i Popović (Fancev 1916: 165). Jembrih je takvu tvrdnju nazvao paušalnom i nepotvrđenom (2016: 47), a to se i ovom analizom potvrđuje.

čakavski prostor, gdje je ekavski refleks – premda u različitim omjerima – supostojao s ikavskime. S obzirom na golemu razliku u distribuciji refleksa jerova koji su obilježavali hercegovačku i istočnoštokavsku distribuciju jerova, nije vjerojatno da su se Maleševac i Popović u to pačali.²⁹

Iz niza ostalih razlika u fonologiji izdvajamo one najznakovitije: u nekim potvrdama prepoznajemo istočnije (štokavske) osobine: naprimjer u ćiriličkom se izdanju provodi druga palatalizacija (*nauci*), stoje oblici *tumačiti* (umjesto *to-mačiti*), *pričestiti* (umjesto *pričastiti*), *svi* (umjesto *vsi*³⁰). Ortografski su također konzervativniji primjeri u ćiriličkom izdanju: *k'ršćen*, *p'rvā*, *k'rvī* (umjesto *karšćen*, *parva*, *karvi* u glagoljskome). Uporaba jerova, baš kao i jata, u ćiriličkom je primjeru češća. Vrlo je vrijedna zabilježena promjena završnoga *-l* u *-o* u aktivnom participu preterita II, u muškom rodu jednine (*poljubio*), što bi također pripadalo spomenutu blago naglašenijem štokavskom sloju u ćiriličkom izdanju *Katekizma*.

Na temelju provedenih usporedbi, kao i dobrog uvida u tipologiju intervencija u izdanjima istoga pisma,³¹ pokazuje se vrlo vjerojatnim da su prvu ko-

²⁹ Iako bi usporedba latiničkoga *Katekizma* (1564) s prethodnim dvama – glagoljičkim i ćiriličkim – bivala zasebna tema, zasad kao poticaj navedimo dojam da su sličnosti toga primjerka bitno veće s ćiriličkim izdanjem nego s glagoljičkim. To bi govorilo u prilog postupnom naslojavanju jezičnih promjena i posvemašnjem približavanju ovoga jezika puku kojemu je latiničko izdanje bilo namijenjeno (hrvatski zapad i priobalje).

³⁰ Ipak, primjeri gdje na mjestu oblika *sav* (u varijacijama) u glagoljskom izdanju stoji u ćiriličkom obliku karakterističan za čakavski – *vas* podjednako su česti. pa i na ovoj razini treba biti oprezan pri zaključivanju.

³¹ Pokazalo se kroz niz istraživanja kako je jezik svih uraških izdanja vrlo dinamičan, dakle i u registrima istoga pisma. Čak su se i biblijski tekstovi, za koje bismo vjerovali da moraju zadržavati znatnu stabilnost, mijenjali od izdanja do izdanja (Žagar 2018: *u tisku*). Uspoređivali smo bili one u Konzulovu autografu *Novog testamenta* (1560), njegovu tiskanom izdanju (I. dio 12. I. 1562; II. dio 1563), *Postili* (30. X. 1562). Slično je i s ćiriličkim polom (ćirilska *Postila* od 1. I. 1563, *Novi testament* od 4. V. 1563). Dakako, ni stupanj ni tip razlika među istim tekstovima u različitim izdanjima nije uvijek jednolik, i to smo bili nastojali pokazati pratećim istraživanjem koje je, kao i ovaj rad, nastalo u okviru spomenutog projekta koji podupire Hrvatska zaklada za znanost. Razlike su, u raznolikim omjerima, prisutne na svim razinama, od pravopisne (grafematske i grafetičke) preko morfološke i sintaktičke do leksičke. Nije više, kao u srednjem vijeku, pisar bio obvezan što dosljednije slijediti predložak, nego neprestano intervenirati prema svome znanju i iskustvu kako bi konačna inačica teksta bila što razumljivija, što odanija izvornom značenju te što pravilnije glasno pročitana. Ponekad nailazimo i na primjere razlika u kojima ne prepoznajemo spomenute ciljeve (npr. promjene u redu riječi), no to tumačimo slobodom do koje je dovođila još uvijek vrlo živa kultura memorirane, u usmenom prijenosu utemeljene riječi, koja je osobito pri svakom ponovnom zapisu Evandeljā ostavila traga.

rekturu, ubacivanje osnovnih promjena, provodili članovi uobičajenoga kruga hrvatskih protestanata koji su, na čelu s Dalmatinom, poznavali uzuse i donekle fiksirali praksu, a da su Popović i Maleševac provodili tek neke zamjene, bliskije istočnoj tradiciji (naprimjer uvrštavanjem riječi karakterističnih za crkvenoslavenske knjige istočnoga pojasa: *angel, evangelie, amin*), možda odabirali neke prihvatljivije im lekseme (pogotovo gdje su bili ponuđeni u glagoljskom izdanju u alternativni), i eventualno utjecali na ortografiju (kroz čuvanje stabilnijih veza s tradicionalnom ortografijom). Mjeru ovoga posljednjega ne možemo procijeniti, jer ćirilskih tekstova prije *Table za dicu* i *Katekizma* danas više nemamo.³² Ipak, malo je sumnji u to da je Anton Dalmatin morao poznavati dobro uzuse ćirilškoga pisanja, bez toga nije mogao prirediti niti ostala ćirilška izdanja, prije svega *Artikule* (1562) i *Novi testament* (1563). Iako se moglo očekivati da će oni kao pravoslavni svećenici uključivati zamjetan broj crkvenoslavizama (pa je i filološka literatura rado to voljela isticati), to se nipošto nije dogodilo. Zapravo se i nije smjelo dogoditi, jer je u samom programu protestantskog tiskarskog djelovanja, kako je i sam Trubar napominjao,³³ bilo izbjegavanje svega što nije blisko razumljivu, govornome jeziku. Upravo zbog toga intervencije su stale tek manje-više na navedenim znakovitim primjerima, u tekstu pak vrlo učestalima. Takvi su primjeri pak postali s vremenom standard i za druga ćirilška izdanja.

Budući da je vjerojatno kako su Popović i Maleševac sudjelovali, barem u počecima, i u pripremama ćirilškog izdanja *Novog testamenta*, koji je doduše otisnut više od godinu dana nakon njihova odlaska iz Uracha, zanimljivo je vidjeti poklapaju li se u tipološkom smislu razlike između njegova glagoljičkog i ćirilškog izdanja sa stanjem u *Katekizmima*, a – kako smo vidjeli i sa sličnim odnosom u *Tablama za dicu*. Popis svih tamošnjih razlika, koji je također sastavljen u okviru istoga projekta, upućuje na ponešto drugačije stanje: udio ikavizama naprimjer u ćirilškom je izdanju ondje znatno veći, odustajanje od karakterističnih štokavskih oblika također je tamo zamjetnije (baš kao i u drugom dijelu glagoljskoga NT iz 1563., usp. Žagar 2018), a i broj sveukupnih razlika nešto je veći nego u *Katekizmu* ili *Tabli za dicu*. Ne možemo reći ni da je u ćirilškom izdanju NT zamjetan veći broj crkvenoslavizama, osim ako ovdje ne računamo samo tra-

³² U *Bibliografiji* Bučar i Fancev pišu kako je, nakon tiskanja glagoljičkoga pokusnog lista (1560), otisnut i ćirilški (1561), koji nam do danas nije sačuvan ni u jednom primjerku (1938: 51).

³³ Ovakav je program Trubar temeljito i nijansirano protumačio prije svega u svom predgovoru slovenskom prijevodu *Novog testamenta* (prvom dijelu, Tübingen 1517, usp. Vrečko 2011: 19–38).

dicionalnija grafijska rješenja. Precizna pak raščlamba razlika u ortografiji između ćiriličkih izdanja (i u odnosu na uzore kojima su naši uraški priređivači morali raspolagati) zasigurno bi pokazala dinamiku u odabiru i fiksiranju rješenja, od tradicionalnoga prema funkcionalnijem.³⁴ Velika vremenska razlika koja je nastupila od tiskanja prvih uraških izdanja pa do sredine 1563., kada je otisnut ćirilički primjerak NT, sigurno govori u prilog dugotrajnijem radu na ovome tekstu, kada je trebalo reagirati i na primjedbe koje su postupno pristizale na temelju uvida u glagoljsko izdanje, svakako u vrijeme kada ni Popović ni Maleševac nisu bili više u Urachu.³⁵ S druge strane, tipologija razlika u oba izdanja NT gotovo je identična onoj u *Katekizma*, što – vjerujemo – govori u prilog uvjerenju da je jezični i grafijski odabir provodila uobičajena ekipa priređivača/korektora, među kojima su bili i oni koji su poznavali zapadni, vjerojatno dubrovački ćirilički tisak.³⁶

---

³⁴ Tako je i u glagoljičkim izdanjima. Naprimjer, za obilježavanje mekoga /nj/ u *Katekizmu* (1561) piše se katkad digraf *nn* (npr. *učimena*, *bližnega*), dok se od 1562. to posve napušta i ostaje samo *n* natpisano crticom. U *Katekizmu* slovo *č* ima neobičan oblik, vrlo blizak ćiriličkomu, dok će se u NT posve prilagoditi uzusima liturgijske (ustavne) glagoljice. Već ovi primjeri dinamike u glagoljičkom korpusu dopuštaju da vjerujemo kako je možemo očekivati i na ćiriličkom polu.

³⁵ Kao što je dobro poznato, nakon tiskanja *Katekizma* i prvog dijela glagoljskoga *Novog testamenta*, ponovno su uslijedile kritike nezadovoljnika. Očigledno, sve što je izlazilo iz okvira poznatih idioma, kao i crkvenoslavenskoga koji se razumio u liturgijskim knjigama, moglo se učiniti problematičnim. U jednom pismu od 10. lipnja 1562. javljaju kranjski staleži da je istarski glagoljaš Ivan Lamella (župnik u Donjoj Kranjskoj, a rodom iz Pazina) pokazao poslanu glagoljsku knjigu učenim svećenicima koji su ustvrdili da ima mnogo pravopisnih pogrešaka i nerazumljivih riječi. Staleži stoga, također nezadovoljni, preporučuju da se cijeli projekt nastavi u domovini gdje se i korektura može lakše provoditi (Kostrenčić 1874: 93; Bučar 1910: 209). O tome je Trubar izvijestio Ivana Ungnada u pismu od 19. srpnja 1562. tvrdeći da su „svi hrvatski svećenici“ iznijeli dojam da je u tekstu *Katekizma* i NT – mnogo pogrešaka. Uslijedila je dodatna briga Konzula i Dalmatina o razumljivosti jezika pa i o cijeloj jezičnoj koncepciji, pa je upravo stoga trebalo pričekati 1563. da iziđe drugi dio glagoljskoga NT i čitav ćirilički NT. Štoviše, čak je i 1. siječnja 1563. potpisan i svojevrsan ugovor s Konzulom da budu ta nova izdanja bez pogreške, ni jezične ni tiskarske (Bučar 1910: 207–208). Kroz 1562. godinu traje i brojna korespondencija između Trubara, Ungnada, Konzula, Dalmatina i ostalih zauzetih glagoljaša protestanata, potaknuta dojmom jednog „fratra iz Bihaća“ koji je u Ljubljani dobio na uvid knjige i zaključio kako u njima ima puno pogrešaka u frazeologiji, konstrukciji i ortografiji, te kako je *Katekizam* slabije preveden (*Ibidem*: 188).

³⁶ Tema slovnog inventara ćirilice naših protestantskih izdanja, između uzora bjeloruskih izdanja Francyska Skaryne (oko 1490. – oko 1551.) prema kojima su slova rezana i lijevana – s jedne strane – i tada dostupnoga hrvatskoga ćiriličkoga tiska (naprimjer *Ofiće Blažene Djeve Marije* iz 1512., uključujući i danas skromno nam sačuvan korpus rukopisnih knjiga pisanih minuskuliziranom inačicom ovoga pisma) čiji se slovni postav već uobičajio – s druge strane, vrlo je zanimljiva i zahtijeva samostalnu obradu, izvan okvira ovoga članka. Tek bi se tada

Stječe se naposljetku dojam da razlike koje su nastupile u ćirilichkom izdanju NT, kao i u *Katekizmu*, nisu prije svega proizlazile iz namjere da se obazire na drugačiji prostor njihove predviđene uporabe, nego da su bile dio sveopće namjere da tekst bude što bliži čitateljstvu i adekvatno preveden. Veći udio štokavizama – kao izraza namjere da se tekst što više približi što širem krugu čitatelja upravo u prvom dijelu glagoljskoga NT, nego u ćirilichkome, na to također upućuje (Žagar 2018).³⁷ U Beloj krajini, gdje je središte glagoljskoga protestantskog kruga i gdje se provodi redigiranje glagoljskih izdanja, tada već nekoliko desetljeća žive mnogi štokavci – uskoci, a i vjerojatno se još očekuje da će ćirilichko izdanje – namijenjeno Slavenima pod osmanskom vlasti, slijediti glagoljichko.

Zahvati u tekst između namjera, mogućnosti i učinka

Uza svu analizu koja ne može potvrditi interveniranje Maleševca i Popovića u ćirilichki tekst prijevoda *Novog testamenta* (ali, isto tako, ni opovrgnuti mogućnost unošenja nama danas nekarakterističnih promjena), podsjećamo na već ovdje spomenute Trubarove riječi u predgovoru glagoljskome NT, na samom početku njegova prvog dijela otisnutog 1562. – gdje puno pozornosti usmjeruje posebnostima pravoslavnoga kršćanstva u Osmanskom Carstvu, životu katolika na unutarnjem i vanjskom rubu toga carstva te onih na krajnjem sjeverozapadu – na području Metlike i Novoga Mesta i okolice, gdje turski udari svakodnevno prijete. Trubar je komentirao odnos Popovića i Maleševca prema raspoloživom biblijskom prijevodu, kako bi naglasio trajnu i dominantnu skrb o razumljivosti i autentičnosti prijevoda, i to kroz odgovornost prema barunu Ivanu Ungnadu. Stoji tako ondje čvrst iskaz odobravanja kvalitete učinjena posla, datiran u vrijeme kad su oba svećenika bila još u Urachu (dakle na samom početku 1562.):

---

mogla sagledati i eventualna raznolikost među ćirilichkim uraškim izdanjima, a s time i mogući doprinos Popovića i Maleševca, kao poznavatelja srpskoga tiskarstva, uređivanju ćirilichkih tekstova uraške tiskare, prije svega tamošnjih ranih izdanja. Osobito se zanimljivim čini i pitanje sličnosti i razlika između ćirilichkih i glagoljichkih rješenja, u smislu odnosa prema tradiciji i novih ranonovovjekovnih ortografskih potreba. U takav krug otvorenih paleografskih tema pripada i sve očiglednija vjerojatnost da se grafijski postav glagoljichkoga teksta ravnao prema ćirilichkome predlošku, što bi moglo značiti da su – barem za neka izdanja (kao što je *Katekizam*) u podlozi stajali predlošci s čakavskoga (čakavsko-štokavskoga) juga vjerojatno pisani ćirilicom.

³⁷ O udjelu štokavštine u NT raspravljala je i Gordana Čupković, obrađujući samo prvi dio NT, i tražeći veze s *Lekcionarom Bernardina Splićanina*, s kojim su se izvodile brojne poveznice (2010b).

„Na to je gospodin Ungnad zatražio od gore navedene dvojice (Konzula i Dalmatina, op.), srpskoga i bosanskoga svećenika, da kažu po svojoj savjesti, poštenju i vjeri je li taj naš novi prijevod Novoga zavjeta, katekizma i drugih knjiga točan i razumljiv i jesu li slova obaju pisama i tiskovina, glagoljička i ćirilična, ispravno izrezana i izlivena. Na to su oni stavili ruku na prsa i rekli da izjavljaju i kažu po istini, poštenju i vjeri da su naši prijevodi i oba pisma doista ispravni, dobri, pouzdani i razumljivi te da će ih lako čitati i razumjeti ne samo svećenici i učenjaci, nego i djeca i laici po čitavoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Srbiji i Bugarskoj. Možda se neće sve riječi i sva slova jednako svidjeti svima, jer Hrvati i Dalmatinci izgovaraju mnoge riječi drugačije od Bosanaca i Srba, a na ćiriličnom pismu mnoga slova također nisu onakva kao što ih mi pišemo na latinskom i njemačkom pismu. Ali zato smo dali otisnuti 4000 malih ćirilično-glagoljičkih abecedarija (svaki po 2000 primjeraka), iz kojih će moći temeljito naučiti slova iz naših tiskovina (...)“ (Matak 2013: 25).³⁸ Ako su Maleševac i Popović već tada potvrđivali primjerenost ćiriličkoga prijevoda *Novoga testamenta* (a on je tiskan tek u svibnju sljedeće godine, 1563.) ili moramo zaključiti da je konačan prijevod kakav nam je danas na raspolaganju već tada bio dovršen (pri čemu nas zbunjuje znatna razlika od glagoljskoga prijevoda i od teksta ćiriličke *Postile*) te da ne znamo razlog zašto bi se onda čekalo tako dugo do tiska tog ćiriličkog izdanja; ili možemo pomisliti da je postojao neki drugi, stariji ćirilički tekst, koji su naša dva svećenika „blagoslovili“ (možda samo onaj tekst biblijskih lekcija zasvjedočen u ćiriličkoj *Postili* koji je puno bliskiji glagoljičkom izdanju nego konačnom tek-

---

³⁸ U predgovoru drugog dijela slovenskoga *Novog testamenta* (Tübingen 1560) Trubar jasno piše, izvještavajući da se Stipan Konzul poduhvatio prijevoda, kako hrvatskim jezikom, dakle svim onim između prostiranja slovenskoga jezika i Bospora, „rabe svi Hrvati, Dalmatinci, Bosanci, Srbi i Turci sve do Konstantinopola“ (Vrečko 2011: 62). Ista orijentacija očigledna je i u Trubarovu predgovoru glagoljskom i ćirilskom izdanju NT (*Ibidem*: 427–489), ali s malom, ali znakovitom razlikom koja svjedoči o svijesti o jezičnim/dijalekatskim razlikama na tako široku prostoru. Na početku glagoljskoga NT Trubar piše kako „slavenski i hrvatski puk, koji živi na turskim granicama i pod Turcima, u Bosni, Srbiji i Bugarskoj, te u okolnim zemljama (a svi se koriste slavenskim jezikom i za silu se među sobom razumiju)“ (Vrečko 2011: 429–430). Dalmatin i Konzul u predgovoru glagoljskog izdanja NT (koji je gotovo identičan i u ćiriličkome) nabrajaju komu su namijenili prijevod NT: „vsim slovenskoga jazika ljudem (slavenskoga, op.) [...] najprvo vam, Hrvatom i Dalmatinom, potom takajše Bošnjakom, Bezjakom, Srbljanom i Bulgarom [...]“ (Matak 2013: 512). Zanimljiva je formulacija u predgovoru u *Razumnim naucima* (1562.), gdje ističu kako se ne obraćaju „Rusom ili rusijanom, i Poalkom, i Čehom, i Moškovićem“, jer oni imaju svoj jezik „koji je nam vele tuj i nerazuman“, nego se ističe da su uraška izdanja namijenjena „[...] vam Hrvatom, Dalmatinom, Istrijanom, i Božnjakom, Srblanom, Bulgarom i vsim onim koji s ovim jazikom ovih imenovanih zemal govore“ (Bučar-Fancev 1938: 87).

stu otisnutoga ćirilickog NT). Taj pretpostavljeni stariji tekst prijevoda zacijelo nije bio otisnut, nego se čekalo naknadno provođenje svojevrzne recenzije (što bi objasnilo zašto je proteklo tako dugo vremena do tiskanja ćirilickog izdanja).

Na kraju ovog razmatranja o mogućnosti širine spektra i intenziteta jezičnih promjena koje su pravoslavni popovi Ivan Maleševac i Matija Popović mogli unositi u prva ćirilicka izdanja uraške tiskare, radi čega su zapravo i bili pozvani da dođu u Urach, možemo zaključiti nekoliko razmjerno važnih činjenica: unatoč očekivanjima pa i naznakama u literaturi – osim u nekoliko očiglednih primjera grafematske/fonološke prirode (*angel, evangelie*, te samo katkada i *amin*) tragove karakterističnoga istočnoga crkvenoslavenskoga leksika nismo našli. Tek je pokoji morfološki segment iskazivao stariju tvorbu koja je mogla biti rezultat preuzimanja iz crkvenoslavenskoga predloška. Crkvenoslavenski sloj očekivali bismo na temelju dosadašnjih saznanja, uza svu dominantnu čakavštinu, nešto češće upravo u najstarijim glagoljickim izdanjima (npr. u *Tabli za dicu* i *Katekizmu* iz 1561.), gdje su poveznice s glagoljskom tradicijom liturgijskih knjiga još živuće.³⁹ Udio štokavizama puno je teže procijeniti, no ni tu nema tragova nekih značajnijih intervencija.⁴⁰ Utoliko više što su elementi štokavskoga očigledni i u najstarijim glagoljskim izdanjima, pogotovo u prvom dijelu NT. U načelu, zapaženi štokavizmi u glagoljskim tekstovima i oni paralelni u ćirilickima nisu, vjerujemo, rezultat uključivanja koja bi bili provodili Maleševac i Popović. Zaključujemo da se aktivnost naših pravoslavničkih popova svodila više na kontrolu grafijskoga postava, na spomenute promjene u učestalim biblijskim riječima (kako bi se približili istočnoj tradiciji), te na povremeni odabir bliskijih „pučkih“ leksičkih rješenja u alternativama koje su im bile nudene u predlošcima. Ono što su oblikovali i postavili, pogotovo na analizi grafijskoga postava (na temelju prvih Dalmatinovih prijedloga koji su se oslanjali na uzuse iz ćirilicke hrvatske, srpske i bjeloruske knjige), bilo je moglo ostati temelj i za oblikovanje preostalih uraških tiskanih ćirilickih izdanja. Filološko vrednovanje uloge ovih pravoslavničkih svećenika, kojima je materinji jezik vjerojatno bio već čvrsto oblikovana štokavština (ijekavskoga tipa iz Bosne/Hercegovine i Srbije, već poprilično različita od čakavštine pa i zapadne štokavštine, odakle su ovi svećenici dolazili, nadilazi

---

³⁹ U tom je smislu tekst glagoljskoga *Katekizma* Gordana Čupković usporedila s glagoljskim brevijarom otisnutim 1491. (2010a).

⁴⁰ Popis svih razlika između glagoljskoga i ćirilickoga NT, koji smo sastavili u okviru rada na dotičnom projektu, upućuje na konzervativnija knjiška rješenja u ćirilickom izdanju, veću bliskost knjiškoj tradiciji, no takva procjena ne znači automatski da je riječ o „crkvenoslavizmima“.

tragove koje možemo prepoznati. Već i upućen im poziv, činjenica da ih se smatralo kompetentnim da uređuju knjige pisane čakavštinom, jednako kao i njihova vlastita procjena, štoviše prisega, kako potvrđuju uređenost jezika i pisma prvih ćiriličkih uraških izdanja, svjedoče o svijesti o složenosti jezične geografije, ali i o čvrstoj usmjerenosti i samopouzdanju (crkveno-)političke kombinatorike, koja će se još plodonosnije i perspektivnije razviti u protureformacijskom oblikovanju jezika za širok prostor, od zapadnih hrvatskih glagoljaških krajeva do Carigrada.

Literatura

- Bučar, Franjo. 1910. *Povijest hrvatske protestantske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bučar, Franjo i Fancev, Franjo. 1938. Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije. „Starine JAZU“ 39. Zagreb.
- Čupković, Gordana. 2010a. Jezik odlomka reformacijskoga glagoljskog Katekizma iz 1561. i glagoljaška književna tradicija. „Čakavska rič“ XXXVIII, 1–2: 209–225.
- Čupković, Gordana. 2010b. Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga Novoga testameta iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika. „Filologija“ 55: 1–35.
- Damjanović, Stjepan. (ur.) 1986. *Glagoljska i ćirilska Tabla za dicu, Tübingen 1561*. Biblioteka *Cymelia Croatica*. Izdanja Međunarodnog slavističkog centra SR Hrvatske. Biblioteka pretisaka, sv. 3. Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske.
- Damjanović, Stjepan (ur.). 2007. *Glagoljična i ćirilična Tabla za dicu*. Pretisak. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Đorđić, Petar. 1971, 1987. *Istorija srpske ćirilice*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Elze, Theodor. 1897. *Primus Trubers Briefe*. Stuttgart: Litterarischer Verein in Stuttgart.
- Fancev, Franjo. 1916. Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga“, „Rad JAZU“ 212 (92): 147–225; 214 (93): 1–112.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jagić, Vatroslav. 1903. Komentar uz raspravu I. Ruvarca (1903): 465-467.
- Jembrih, Alojz (ur.) 1991. *Stipan Konzul Istranin, Katekizam, Jedna malahna knjiga v hrvatski jazik istumačena, Tübingen 1564*. (faksimilno izdanje latiničkoga izvornika s pogovorom), Biblioteka pretisaka, knjiga 5. Pazin: Istarsko

- književno društvo „Juraj Dobrila“; Buzet: Katedra Čakavskog sabora; Željezo: Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću.
- Jembrih, Alojz (ur.). 1994. *Edna malahna kniga s pomoću dobrih Hrvatov sad najprvo istumačena* (Katekizam). (faksimilno izdanje glagoljskoga izvornika iz 1561. godine). Pazin – Buzet – Željezo: Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“.
- Jembrih, Alojz. 2002. Stjepan (Stipan) Konzul i njegovo djelo u kroatističkim istraživanjima 20. stoljeća. „Buzetski zbornik“ XXVIII: 59–71.
- Jembrih, Alojz. 2007. *Pogovor uz pretisak glagoljičkoga Novoga testamenta (1562./1563.)*. Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
- Jembrih, Alojz. 2016. *Pogovor uz pretisak glagoljičkoga Novog testamenta (1562./1563.)*. Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje. Poseban otisak. Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
- Kostrenčić, Ivan. 1874. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559-1565*. Wien.
- Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1., Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lopašić, Radoslav. 1880. Žumberak. „Vienac“ 40/XII: 655–659.
- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Matak, Dragutin. (ur.). 2013. *Novi testament I. dio, 1562.* (latinički prijepis glagoljičkog izvornika). Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Školska knjiga.
- Novi testament 1562./1563.* 2007, ur. Jembrih, A. (pretisak glagoljskog izvornika). Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (ur. Đuro Daničić). 1881. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, dio I, sv. I. Zagreb.
- Rupel, Mirko. 1959. *Glagolska Tabla za dicu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ruvarac, Ilarion 1903. Jovan Maleševac als Bücherschreiber und Büchercorrector. „Archiv für slavische Philologie“ XXV: 463–465.
- Schnurrer, Christian. Friedrich. 1799, 1989. *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*. München (Tübingen): R. Trofenik.
- Vrečko, Edvard. (ur.). 2011. Primož Trubar, nemški spisi 1557–1581. „Zbrana dela Primoža Trubarja“ knj.11. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Žagar, Mateo. 2018. „Elementi leksičkog odabiranja u izdanjima hrvatskih protestanata (Urach, 1561–1564): kontekst i metodološke pretpostavke“. Stipe Botica, Marija Malnar Jurišić, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt (ur.). *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu*. (Beograd, 20. – 27. kolovoza 2018). Zagreb. Hrvatsko filološko društvo: 213–224.

Žagar, Mateo. 2019. „Tipologija jezičnih razlika među novozavjetnim tekstovima hrvatskih protestanata“, Vinicije B. Lupis i Branko Matulić (ur.) „*Verba volant – scripta manent: Zbornik u čast akademika Stjepana Kراسića O. P.*“, Split. Sveučilište u Splitu: 845-864.

Summary

WHAT HAD JOVAN MALEŠEVAC AND MATIJA POPOVIĆ BEEN DOING, AND WHAT THEY HAD DONE, WITH THE LANGUAGE OF THE PROTESTANT PRINTED ISSUES (URACH, 1562/1563)? METHODOLOGICAL ASSUMPTIONS, POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF A PHYLOLOGICAL APPROACH

The paper explores one of the key questions of our philology in the context of discussion on the Croatian protestant Urach issues, the one about the extent to which the invited orthodox priests Maleševac and Popović contributed to shaping it. Although the assumption is that the answer to that question holds the key to revealing the degree to which Croatian Chakavian dialect (which is known to be the dialect of Glagolitic issues), according to Shtokavian east, traditional literature rarely oriented toward it. We however, have focused our attention to the specific comparison of Glagolitic and Cyrillic issues published specifically during the 5 or 6 months in which the priests lived in Urach (September 1561 – February 1562), to the interventions in the *Katekizam* and *Tabla za dicu* (1561), published in two letters, and to an extent in the later printed *Novi testament*, which was also published both in Glagolitic and Cyrilic (1562, 1563). We conclude that the ratio of Old Church Slavonic elements is far smaller than previously outlined, as well as that the interventions of Orthodox priests primarily include graphematic shaping of common words in Orthodox books, and substitutions of an occasional lexeme which seems more comprehensible to the Shtokavian territory, in Bosnia, as well as in Serbia – from where the priests originated. Along the way, a series of other, lesser insights on the differences between the two printed versions is offered.

Key words: Biblical texts, Croatian Protestant editions, Jovan Maleševac, Matija Popović, Urach, 16th century.

Članak preuzet iz zbornika radova *STUMAČENO PRAVO I RAZUMNO, Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*, Tanja Kuštović i Mateo Žagar (ur.), Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Adventističko teološko visoko učilište, str. 90-114.